

соціальних реалій сьогодення на духовний світ і поведінку молоді. Саме соціологія молоді може і здатна допомогти в пошуку реальних шляхів залучення молодого покоління до активних дій. Першочерговим завданням у цьому має стати ґрунтовна діагностика становища молоді, створення її достовірного і всебічного соціального «портрета» та висунення на цій основі науково обґрунтованих пропозицій для державних органів і соціальних інститутів, які мають відношення до соціалізації молодого покоління.

Література

1. Маннгейм К. Диагноз нашего времени. – М., 1994. – С. 45.
2. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії. Навч. посіб. – К., 2004. – С. 87; Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Ред. – коорд. акад. РАН Г. В. Осипов. – М., 1998. – С. 333.
3. М. Ф. Головатий. Соціологія молоді. – К., МАУП, 2006. – С. 10.
4. Молоде покоління України. Ескіз соціального портрета // В. М. Балакірева, Л. В. Волинець, М. Ф. Головатий та ін. / Укр. НДІ проблем молоді. – К., 1995; Молодь України у дзеркалі соціології / За ред. О. Балакіревої, О. Яременка. – К., 2001.
5. Н. Є. Черниш. Соціологія. – К., Знання, 2009. – С. 220.
6. О. В. Пшеничук, О. В. Романовська. Соціологія. – К., Видавель Паливода А. В., 2005, с. 117-118.
7. Бажал А. «Проблемний» портрет молодої людини // Дзеркало тижня. – 2006, 4 березня.
8. Криченко І. Життя за цільовим призначенням // Дзеркало тижня. – 2007, 3 листопада.

Red'ko O.

THE PROBLEMS OF YOUTH SOCIOLOGY

In this article the problems of youth sociology, its role and place in the system of sociological knowledge are raised. The author analyses the state and main tasks of youth sociology development in Ukraine.

Keywords: youth, youth sociology, young generation socialization.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2009

УДК 159.922-057.66

Рень Л.В.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЯВИЩА ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу основних психологічних чинників та механізмів явища дитячої безпритульності.

Ключові слова: дитяча безпритульність, підліток, ідентифікація особистості.

Дитяча безпритульність являється серйозною загрозою для нормального розвитку не лише особистості неповнолітнього, але і держави загалом. Вона сприяє поширенню правопорушень, наркоманії, різних захворювань, підриває моральні устої суспільства.

В Україні, згідно з Законом «Про охорону дитинства», категорія «безпритульні діти» відноситься до категорії дітей, позбавлених батьківського піклування, це «...діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання» (Ст.1).

Взагалі безпритульність – складне соціально-психологічне явище. Воно містить як просто залишені домівки (або втечу) і бездомне існування, так і організацію професійного жебракування, дрібні крадіжки, невмотивовано серйозні злочини, продаж наркотиків та ін. Різноманіття поведінки в стані бездоглядності та безпритульності говорить про те, що причини, які їх обумовили, характер проступків, особистісні деформації не можуть бути однорідними.

Дослідженням проблем дитячої бездоглядності та безпритульності займаються українські науковці П.Автомонав, В.Виноградова-Бондаренко, А.Капська, А.Кацера, Н.Максимова та К.Мілютіна, В.Оржеховська, Н.Павлик, а також російські А.Гоголева, Н.Дівіцина А.Прялухіна,

І.Тарханова І.Ульнченко та інші. У їхніх працях визначається сутність феномену дитячої бездоглядності та безпритульності, механізми виникнення бродяжництва, причини цього явища.

Метою нашої статті є аналіз психологічних чинників та механізмів формування явища дитячої безпритульності.

У психології дитячу безпритульність вивчають у взаємозв'язку з делінквентною поведінкою (Ю.Антонян, К.Бартол, О.Кондратьєва), з дезадаптацією підлітків, що проявляється у порушеннях навчання, поведінки, міжособистісної взаємодії (С.Белічева, Г.Бочкарьова, Ю.Клейберг, М.Раттер). Чинники безпритульності пов'язують з формування антисоціальної особистості, дією неусвідомлених мотивів (Т.Малихіна).

У психологічних дослідженнях феномену дитячої бездоглядності та безпритульності американськими науковцями (Фаррінгтон, Дішин) здійснений перехід від визнання особистісних рис як головних детермінант девіантної поведінки підлітків до когнітивних форм та факторів, пов'язаних з розвитком особистості. Дослідження Т.Моффіт та її колег свідчать про те, що девіантність розвивається двома шляхами. По-перше, дитина у ранньому дитинстві, близько трьох років, визначає свій шлях девіантний на все життя. Впродовж всього життя такі особи демонструють різні прояви антигромадської поведінки: крадуть, пропускають заняття, втікають із дому. У цих підлітків спостерігаються неврологічні порушення, такі як неспокійний характер, гіперактивність, проблеми з навчанням. Особливості інтелекту та складності у навчанні ведуть до негативного самооцінювання чи ворожих атиitudів до школи, що у свою чергу веде до спілкування з іншими проблемними дітьми.

По-друге, у підлітковому віці неповнолітні починають здійснювати антисоціальні вчинки, а до 18 років це припиняється. Попередній розвиток таких дітей, як правило, проходить без ускладнень. Однак девіантна поведінка може бути присутня як і у першій категорії. Такий підліток демонструє належність до привілеїв дорослих і незалежність від контролю батьків, що проявляється у вживанні алкоголю, втечах з дому, пропусках занять.

Однією з найважливіших характеристик безпритульності є така поведінка, яка проявляється у втечах з дому.

У сучасних психологічних теоріях втеча із дому – це один із способів захисної поведінки; це поведінкова реакція на фактор чи групу факторів, що розглядаються суб'єктивно як катастрофічні; це подія, що змінює життя (life change event) [1, С.53].

Втеча є протестом проти способу життя, який нав'язується, і механізмом вирішення ситуації, що склалася. Тому залишення дому, школи – це відносно поширена форма реакцій, яка зустрічається здебільшого у хлопців шкільного (особливо пубертатного) віку. Найчастіше це реакція на несприятливу для дитини ситуацію у сім'ї, фізичні покарання, несправедливе або принизливе ставлення. Зрозуміло, що найбільш адекватною формою поведінки в умовах, що загрозливі для життя, і стає втеча. В основі такої реакції лежать переживання, образа, защемлене самолюбство, бажання помститися, покарати кривдника. Збереження психотравмуючої ситуації, покарання за утікання, залишення звичайно переживається як поглиблення ситуації, що травмує, і призводить до повторної втечі, покидання сім'ї. Втечі, з часом, можуть стати звичними і провокуватися менш значними причинами. Виняток складають діти з різними порушеннями психіки [4].

Слід зазначити, що втечі неповнолітніх з дому набули масового характеру у США у 60-70 рр. ХХ ст. Пізніше ця тенденція пішла на спад. Натомість з'явилося вуличне плем'я (street people), представниками якого є підлітки, які формально з дому не втікають, а приходять додому лише для нічного сну, однак не завжди. Вони не вважають своє становище тяжким. Часто вони походять із зовнішньо благополучних сімей з середнім достатком. Своє життя на вулиці із зловживанням наркотиками, сексуальною свободою, пошуком їжі та місця для ночівлі вони вважають захоплюючим. Стосунки з батьками у таких дітей бувають вкрай загостреними.

Спочатку втечі з дому визначалися як поведінковий прояв психопатології. Так, Американська психіатрична асоціація розглядала «реакцію уходу з дому» як особливий вид психічного розладу. Визначалося, що для дітей-втікачів характерні емоційні проблеми, низька самооцінка, некероване особисте життя та тривожна поведінка. Однак, вчені прийшли до висновку, що лише психопатологічними особливостями неповнолітніх пояснити втечі неможливо, адже значна кількість дітей-втікачів має нормальний розумовий розвиток, позитивну самооцінку і не проявляє ознак психопатії, депресії чи емоційних розладів. Тому можна вважати, що у цих випадках має місце комплексна взаємодія проблем у сім'ї, школі та міжособистісних стосунках, що і стає причиною втечі [6, С.547-552].

Як вважає А.Лічко, лише одна третина дітей та підлітків, що здійснюють втечі з дому, мають патологічну основу. Часто втечі з дому пов'язують з делінквентністю, однак їх слід розглядати як особливу форму порушень поведінки.

Для розуміння сутності втеч слід звернутися до їх типології. Було зроблено багато спроб класифікувати втечі із дому за типами і мотивами [6, С.549]. Так, Н.Стутте (1960) систематизував це явище, на основі чого виділив:

1. Втечі як наслідок недостатнього нагляду з метою розваг та задоволень.
2. Втечі як реакції протесту на надмірні вимоги чи недостатню увагу з боку близьких.
3. Втечі як реакції тривожності із страху покарання у несприятливих та забитих.
4. «Специфічно-пубертатна втеча» внаслідок фантазерства та мрійливості.

На основі даних А.Нураєвої можна виділити наступні типи втеч у дітей.

Емансипаційні втечі. Ці втечі у підлітків трапляються найчастіше (46%). Вони здійснюються, щоб позбавитися від опіки і контролю батьків чи вихователів і віддатися «вільному», «легкому» життю. Початок таких втеч, як правило, випадає на вік від 12 до 15 років. Приводом до них нерідко бувають сварки, зіткнення з батьками чи вихователями інтернату. Але не страх перед ними, а бажання звільнитися від нагляду, розпорядку, набридлого способу життя штовхає до втечі. Емансипаційні втечі часто здійснюються з одним чи двома приятелями, чи такі з'являються вже у процесі втечі. У 85% випадків цим втечам передують пропуски шкільних занять, у 75% випадків вони поєднуються з делінквентністю, у 32% – з алкоголізацією під час втечі.

Імпунітивні втечі (від англ. Impunity – безнаказаність). Вони складають 26%. Частіше за все перші втечі були наслідком жорстокого поводження з боку рідних чи товаришів по інтернату. Втечі сприяло становище «вигнанця» чи «попелюшки» у сім'ї, переслідування з боку учнів у класі чи інтернаті. Подібні втечі здійснюються самостійно. Під час них поведінка дитини будується так, щоб забути тяжку ситуацію, що штовхає з дому. Інші проступки під час втеч всіляко уникаються. Гроші дитина добуває збиранням пляшок, продажем квітів, але не крадіжками. Однак повторні втечі стають стереотипною поведінковою реакцією на будь-яку складну ситуацію. Під час повторних втеч дитина нерідко шукає подорожніх, поступово з'являється делінквентність. Вік імпунітивних втеч різний – від 7 до 15 років. У більш старшому віці дитина обирає переїзд.

Демонстративні втечі. Ці втечі є наслідком реакції опозиції і спостерігаються у 20% випадків. Особливість цих втеч полягає у тому, що втікають недалеко і у ті місця, де їх побачать, впливають і повернуть. У втечі поводять себе так, щоб звернути увагу оточуючих. Причиною є прагнення привернути до себе увагу дорослих. Іноді підліток потребує не лише уваги, а якихось переваг, виконання бажань, благ, що б дозволило йому стати авторитетом в очах однолітків. Вік таких втеч від 12 до 17 років.

Дромоманічні втечі. Це доволі рідкісний тип втеч – 9%. Таким втечам передує раптова зміна настрою. Виникає немотивований потяг до зміни обстановки. У таких втечах подорожні відсутні, але вони можуть з'являтися пізніше. Під час втечі раптово виникає бажання повернутися додому – повертаються змучені, слухняні. Причину втечі пояснити не можуть, свого вчинку соромляться. Надмірна наполегливість дорослих при розпитуванні може штовхнути до нової втечі. Дромоманічні втечі часто поєднуються з різними видами девіантної поведінки (вживання алкоголю, гіперсексуальність) [5, С.342-344].

Перші втечі зазвичай здійснюються через страх покарання чи як реакція опозиції, а по мірі повторення перетворюються на «умовно-рефлекторний стереотип» (Є.Сухарьова). Проведені Ю.Антоняном, Б.Алмазовим, С.Бородиним, Л.Грищенко дослідження дозволяють виділити загальні ознаки, що дають змогу створити модель особистості підлітка з відомим ступенем сформованості стійких відхилень у поведінці на кожній стадії розвитку загальної тенденції безпритульності та бродяжництва. Аналізуючи закріплення такого поведінкового стереотипу, можна умовно виділити такі стадії:

Перша стадія – характеризується виникненням тимчасових, нестійких, ситуативно-обумовлених проявів відхилень у поведінці. Це можуть бути одиничні та систематичні пропуски уроків, одиничні випадки втеч із дому (такі, що тривають недовго – від п'яти та більше днів). Залишення дому має несприятливі наслідки, а саме – дитина розуміє, що проза родиною жити простіше, відсутність будь-яких соціальних впливів дає ілюзію повної свободи, втеча дійсно допомагає уникнути покарання за якийсь вчинок та стає моделлю поведінки у таких випадках. На першій стадії для дитини характерні такі особливості поведінки: підвищена знервованість та пов'язана з цим агресивність або відчуженість, скритність. Різка зміна між попередньою поведінкою та теперішніми його вчинками; недисциплінованість, відсутність успішності у навчальній та позаурочній діяльності, спроба само реалізуватися у позашкільному середовищі, прискорений пошук нового оточення для спілкування; одиничні, а потім систематичні пропуски уроків, що призводить до формування стійкого негативного ставлення до навчання; спроба замінити відсутність емоційної близькості з батьками, учителями однолітками новими враженнями, почуттями, безцільне блукання вулицями, схильність до фантазування, надмірна романтичність та схильність до ризикованих вчинків.

Друга стадія. Випадки втечі з дому при несприятливому поєднанні зовнішніх умов з передумовами внутрішнього асоціального розвитку особистості підлітка дають можливість стабілізуватися тенденції до бродяжництва. Підліток приходить до висновку, що його життя поза родиною дозволяє уникати почуттів психологічного дискомфорту. Відсутність соціального впливу, повна свобода дій, на думку підлітка, надає великих можливостей для самореалізації, самоствердження.

Втечі вже не мають випадкового характеру, збільшується їх частота та тривалість. Якщо раніше вони були ситуативно-обумовлені, то на даному етапі дитина свідомо шукає приводу для залишення дому. У дитини цілком зникає цікавість до навчання, класний колектив та дорослі пов'язані переважно з негативними емоціями. Зміна образу життя (пристосування до умов вуличного життя) сприятиме формуванню нових якостей особистості, а у подальшому – змін у самій особистості. Так, у підлітка зникає агресивна реакція на критику дорослих, він не турбується про виправдання своїх вчинків, тому що переконаний у своєму виключному становищі.

Перехід від другої стадії до третьої пов'язаний із формуванням у дитини переконання, що обраний спосіб життя для нього єдино можливий. У багатьох неповнолітніх на третій стадії спостерігаються патологічні реакції формування сексуальних нахилів, що й призводить до злочинної діяльності.

Бродяжництво, що перейшло у звичний спосіб життя – четверта стадія. Підліток пристосовується до вуличного життя, до нових умов та починає свідомо працювати над формуванням та закріпленням тих рис характеру, що відповідають новому стилю поведінки. Ідеальний образ підлітка у такому випадку має стійку негативну, асоціальну спрямованість.

На останній стадії формування тенденції до бродяжництва підліток намагається відтворити соціальну структуру суспільства, яке він залишив. Однак, ця структура має деформований характер. Підлітки, схильні до бродяжництва, поєднуються у групи, які мають свою структуру та ієрархію, неписаний перелік правил, відносно постійне місце дислокації.

Втечі з дому відрізняються своєю довго тривалістю, для здійснення такого вчинку підлітку вже не обов'язкова причина, життя у колі сім'ї просто дратує. У дитини відсутня будь-яка негативна реакція на критику дорослих, вона просто байдужа до цього. Свої негативні вчинки дитина не тільки ніяк не пояснює, але у деяких випадках виправдовує; у взаємостосунках з дорослими агресивна, відсторонена та дуже неохоче йде на спілкування. Закріплення тенденції до бродяжництва приводить до серйозного відставання у розумовому та соціальному розвитку, соціальні навички, що були втрачені дитиною на вулиці (витіснені іншими негативними навичками) важко відновити, ускладнюється адаптація до минулого середовища спілкування. На четвертій стадії для підлітка характерна делінквентна поведінка [2, С.45-47].

Висновки. Ми вважаємо, що визначним чинником у звиканні до безпритульності є те, що підлітки сприймають новий образ та спосіб життя поза сім'єю й суспільством як позитивний. Відсутність позитивних зразків ідентифікації вдома або в освітніх та соціальних закладах, а також довготривале перебування в групах безпритульних і бездоглядних призводить до зміни ідентифікації особистості – підліток вже не живе «наче як безпритульний», він дійсно ним стає. Особистість повністю відчужується від суспільства і його цінностей.

Література

1. Вахромов Е. Психологическая коррекция аномального поведения подростков: побег из дома / Е.Вахромов // Прикладная психология и психоанализ. – 2000. – № 3. – С. 52-60.
2. Вейланде Л.В. Особливості формування тенденції до бродяжництва у поведінці підлітків / Л.В.-В.Вейланде // Дитяча бездоглядність та бродяжництво: причини, наслідки та шляхи запобігання: Матеріали науково-практичної конференції вересень 2005 року. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – С.42-47.
3. Закон України «Про охорону дитинства».
4. Кацера А.О. Особливості образу Я у бездоглядних підлітків: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Кацера Анжеліка Олександрівна – К., 2005. – 172 с.
5. Психология развития / [Ред. А.К.Болотовой и О.Н.Молчановой]. – М: ЧеРо, 2005. – 524с.
6. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Райс Ф. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 624 с.

Ren' L.

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF CHILDREN HOMELESSNESS PHENOMENON

The article is devoted to the analysis of main psychological factors and mechanisms of children homelessness phenomenon.

Keywords: *child neglect, adolescent, ID cards.*

Стаття надійшла до редакції 17.11.2009